

אחר התענית, שלא להרבות באכילה יותר מפעם אחר. והעיד אחד מחברינו ששמע בשם הרב גם כן, כשהרגיש שהוא אוכל אחר התענית יותר מפעם אחר, פסק מלהתענות' (חכם הרוזים בשם הר' פינחס מקוריץ).

עוד בענין היושב בתענית – ע' דובר צדק עמ' 38; תקנת השבין עמ' 135.

'האי בר בי רב דיתיב בתעניתא – ליכול כלבא לשירותיה' –

'... וכן צריך אתה להתרגל במדות טובות, והעיקר מהכעס צריך אתה להתרחק ביותר... וכן צריך אתה להזהר בכבוד אם... ומה שאתה כותב אם צריך אתה להתענות איזה תעניתים – אין כדאי לפניך ולכל אדם שעוסקים בתורה, כי ח"ו בא לידי בטול, ואם אף לא בא לבטול בכמות בא לבטול באיכות, וחז"ל אמרו בתענית שהיושב בתענית נקרא חוטא. וכן לא בכל סיגופים, אלא להרבות בלימוד...' (מתוך אגרת הגר"מ פיינשטיין ז"ל לבנו – אגרות משה יו"ד ח"ג צו,ט).

ע' פרושים ורמזים לליכול כלבא לשירותיה: לקוטי מוהר"ן מ; פתח עינים; מאור ישראל.

'אין תענית צבור בבבל אלא תשעה באב בלבד' –

רק שתי תעניות דומות ליום הכפורים: תענית תשעה באב ותענית על הגשמים בארץ ישראל, כשהיא נגזרה בגלל עצירת מטר מוחלטת. אף שגשמים גם הם משמשים יסוד לתענית רגילה, אם כשסכנה נשקפת מפאת ריבויים ואם כשמחסור ובצורת נובעים מהפסקתם או מיעוטם, כשלא ירדו גשמים כלל מתחילת העונה או צרת גשמים בא"י הופכת צרה אחרת – צרת הסתר פנים וריחוק שכינה התובעת תענית ציבור גמורה כמו יום הכפורים. ביה"כ ובתענית בגלל עצירת גשמים מוחלטת, סיבת התענית וכן קיומה דומים. בהם, הדבר המיצר אינו חשש רעבון או בצורת כי אם חטא והסתר פנים, ומתחננים אנו בפני הקב"ה שלא יסתיר פניו ממנו. כשגשמים יורדים בעתם מעידים המה על חסד הקב"ה על ישראל, ובמקביל כשאין גשמים, העצירה מעידה על הסתר פנים. לפי השקפת היהדות היסודית, הקב"ה מגלה את אהבתו על ידי נתינת המטר בעתו ואת הסתר פניו כשהמטר נעדר לגמרי.

ברם ביחס לנקודה זו, קיים הבדל יסודי בין ארץ ישראל לחוץ לארץ. שורש החילוק בדברי הגמרא בתענית (י. ארץ ישראל משקה אותה הקב"ה בעצמו וכל העולם כולו על ידי שליח... רק בארץ ישראל מבטאים הגשם והעדרו גילוי אהבה או הסתר פנים. בחוץ לארץ, אין לעצירת גשמים משמעות מיוחדת מעבר לכל צרה והיא נידונית כשאר דברים המצירים'.

(מתוך 'שעורים לזכר א"מ ז"ל' ח"א עמ' קצו)

דף יב

'ופעם אחת חל ט' באב להיות בשבת ודחינוהו לאחר השבת והתענינו בו ולא השלמנוהו מפני שיום טוב שלנו הוא'. מכאן שהמתנדב עצים למערכה אסור לו להתענות [וכן אסור בהספד ובעשיית מלאכה] מן הדין, שהרי אילו היה זה מנהג גרידא, לא היה דוחה את חיוב התענית (עפ"י אבי עזרי (קמא) יום טוב ה, יז. ותמה על המשנה-למלך שנקט בבאור הרמב"ם שאינו אלא מנהג).

הפוסקים הביאו מסוגיתנו אודות ברית מילה שחלה ביום ראשון בעשירי באב [שהוא יום תענית שנדחתה], שבעלי הברית אינם משלימים התענית הואיל ויום טוב הוא להם (עתוס' עירובין מ; טשו"ע תקנ"ט ועוד). ויש מי שערער על ההשוואה, כי אין ראייה מדין קרבן עצים שנוכח במשנה והוא יום טוב מדברי קבלה, לענין שמחת המילה שאינו מפורש בשום מקום שיהא נקרא 'יום טוב' (עפ"י שאילת יעב"ץ ח"ב כג). ויש דוחים דבריו, כי גם קרבן עצים בעיקרו אינו אלא מנהג (כדברי הרמב"ם כלי המקדש ו,ט), ובייחוד לאחר החורבן (ע' במאור ישראל בהרחבה). וצ"ע כיצד הדברים הללו תואמים עם האמור לעיל, שזהו איסור מדינא להתענות ביום הבאת עצים.

– מעשה זה היה לאחר החורבן, שהרי רבי אלעזר בר"צ היה בזמן רבן גמליאל שהנהיג נשיאותו לאחר חורבן הבית [כי בעת החורבן היה רק נער], וגם כי בזמן הבית לא היתה תענית תשעה באב – ומוכח שאף לאחר החורבן היו נוהגים יום קרבן עצים כיום טוב.

ומכאן יש להוכיח לענין עשיית מלאכה בערבי פסחים אחר חצות, שהואיל ובזמן הבית היה אז זמן הקרבן ונאסר במלאכה – גם בזמן הזה אסור (עפ"י יחסי תנאים ואמוראים לר"י בר קלונימוס משפירא, ערך 'בר נתן' [ונקט שם כדבר פשוט שלא נהגה תענית ת"ב בזמן הבית השני. ואף לדעת הסוברים שהיו מתענים, לא היה הדבר חובה אלא רשות ע' פירוש המשנה לרמב"ם פ"ק דר"ה]; תורי"ד עירובין מא; או"ז הל' אבלות תלב).

'כל תענית שלא קיבל עליו מבעוד יום לאו שמייה תענית' שנאמר קדשו צום קראו עצרה (עפ"י רי"ף). ועוד טעם נתנו בדבר, לפי שהתענית היא במקום קרבן, שמקריב חלבו ודמו, ואין קרבן אלא אם הקדישו תחילה לשמים. (ע' לבוש ועוד או"ח תקסב,א). וע' בכללות הענין ב'שעורים לזכר א"מ ז'ל' ח"א עמ' סט ואילך.

'כוותיה דשמואל מסתברא, דכתיב במגילת תענית כל איניש דייתי עלוהי מקדמת דנא, ייסר. מאי לאו ייסר עצמו בצלו'. פירושו, כל מי שקבל עליו תענית קודם לאותם ימים טובים הכתובים במגילת תענית, 'ייסר' – יאסור עצמו בו בתפלת המנחה הסמוכה ויתענה כמו שקבל עליו – הרי שצריך קבלה סמוכה לתענית כדברי שמואל [אבל לרב הלא די בקבלה לפני התענית אפילו אינה סמוכה לה, ואף כמה ימים קודם].

'לא, יאסר עצמו' – אין הכוונה שהאדם צריך לאסור עצמו אלא התנא אומר לנו הדין, שהוא אסור באותם ימים שקבל מקודם, ובאמת אין צורך בקבלה בתפלת מנחה. ומפרש **'מאי היא'** – מה בא להשמיענו, כיון שהוא כבר אסור ועומד משעת קבלתו [ובשלמא אם גורסים 'ייסר' – ניחא, שבא להשמיענו שצריך קבלה בסמוך לתענית]. – לומר שקבלתו מקדמת דנא מבטלת את גזרתנו, כדתנא... (עפ"י רש"י ור"ן. והתוס' פירשו 'ייסר' ו'יאסר' בענין אחר).

(ע"ב) 'היכי דמי מתנמנמ? אמר רב אשי: נים ולא נים, תיר ולא תיר'. נרמו במלה עצמה: 'נת נמ נם' – כמו: נם וחזור ונם, כלומר נם בהפסקות.

'יחיד שקיבל עליו תענית אסור בנעילת הסנדל, חיישינן שמא תענית צבור קיבל עליו...' מדברי בעל המאור נראה שחוששים שאסור עצמו מבערב כבתענית ציבור גמורה. ואילו הרמב"ן חולק וסובר שרק לענין זה שקבל לענות את עצמו בכל העינויים האסורים בתענית ציבור חוששים, אבל לא להוסיף על זמן התענית להאסר מבערב. ולכך נקטו 'אסור בנעילת הסנדל' ולא אמרו

בסתם 'חוששים שמא תענית צבור קבל'. ונקטו אחד מחמשת עינויים, והוא הדין לשאר. ואמרו 'נעילת הסנדל' לרבנותא, ואין צריך לומר שאר עינויים שיש בהם תענוג ואסור לנהוג עידונין בעצמו.

'אביי ורבא מעיילי כי מסיימי אפנתא' – המנעל מורכב משני חלקים; האחד הוא עור הסוליה הקשה, הוא קרוי 'גלדא', והשני הוא העור הדק והגמיש, הנקרא 'פנתא' (ע' ברכות מג:). והם היו נועלים בתענית נעלים העשויים רק מעור דק, להיכר שקיבלו עליהם תענית (עפ"י תוס', ספר הישר לרבנו תם תשובה עה; הערוך ערך 'אפנתא').

בספר חדושים ובאורים דקדק מכאן ש'פנתא' אסור בתשעה באב, שלא היו נוהגים כן אלא בתעניות ציבור שבבבל שאין בהן איסור מדינא בנעילת הסנדל, וכמו החלפת של ימין בשמאל.

'לוה אדם תעניתו ופורע' – כי אין קבלת התענית כמו נדר ממש שאינו רשאי לשנותו אלא כקבלה לדבר מצוה, הלכך כל שמתענה ביום אחר במקום יום זה – רשאי. [ורבנו חננאל כתב שאין ללוות בחנם אלא כשיש צער ואונס. ובכלל זה כתבו הפוסקים, כשמזדמנת לו סעודה של מצוה וכגון משום אדם חשוב, כמעשה שבסמוך].

'כי אמריתה קמיה דשמואל אמר לי וכי נדר קבל עליה דלא סגי דלא משלם, לצעורי נפשיה קביל עליה, אי מציי מצער נפשיה אי לא מציי לא מצער נפשיה'. כלומר אין במשמעות קבלתו אלא אם יוכל לצער עצמו אבל כל שאינו יכול – אינו זקוק לפרוע.

ולפי הלשון האחרת אמר שמואל 'פשיטא, לא יהא אלא נדר, נדר מי (בגליונות קהלות יעקב הגיה: כי) לא מציי, בעי לשלומי ומיזל למחר וליומא אחרינא' – ואין הכוונה לנדר של קונם ואיסור, שזה ודאי אינו רשאי ללוותו, אלא כנדר שנדר לצדקה, שהדין הוא (בערכין ו.) עד שלא בא הכסף ליד גבאי מותר לשנותה, כלומר ללוותה ולפרעה.

ויש סוברים שאין ללוות ולפרוע באופן שקיבל עליו להתענות ביום מסוים שהרי היום המסויים הוא מעיקר נדרו, וכשלווה נשאר נדרו ללא קיום. לא אמרו 'לוה ופורע' אלא כשקיבל להתענות בסתם [וכגון שקיבל עליו סכום תעניות ולא פירש באלו ימים. ואף על פי שקיבל את התענית מבעוד יום – יכול ללוות ולפרוע]. ויש חולקים (עפ"י ר"ן. וערא"ש).

בספר הר צבי באר סברת הסוברים שרק אם לא פירש יום מסוים יכול ללוות, אעפ"י שקיבל אותו יום בתענית מבעוד יום – שכיון שבנדר עצמו לא נקב יום מסוים הרי קבלת התענית כשלעצמה אין בה משום 'נדר מצוה' כי מה לי אם מתענה ביום זה או ביום אחר, הלכך יכול לשנות קבלתו. לא כן אם פירש את היום בנדר, כיון שהנדר הוא נדר מצוה, יש לו תוקף מחייב וצריך לקיימו במלואו כמות שהוא.

'יפה תענית לחלום כאש לנעורת. ואמר רב חסדא: ובו ביום. ואמר רב יוסף: ואפילו בשבת'. בזמננו, הורו גדולי הפוסקים, אין לחוש לחלומות רעים ואין להקפיד ולהתענות בעטיים, וכל שכן בשבת (ע' ערוך השלחן או"ח רכ, א; דינים והנהגות חזון איש או"ח ה"ד, ובקובץ אגרות חזו"א ח"ב קמט; שו"ת דברי חכמים (198) בשם הגריש"א והגרח"ש שליט"א. וכן שמעתי מהגר"ע יוסף שליט"א בשיעור – תשרי תש"נ. ע' בהרחבה ביוסף דעת ברכות נה).

'כאש לנעורת'. כשם שהנעורת, שהיא החלק הגרוע שבפשתן, כלה ונשרפת בנקל על ידי האש, כך התענית מכלה ומבטלת את הרע שבחלום (מהרש"א שבת יא).

'גזרין עליהן עוד שבע, שהן י"ג תעניות על הצבור'. אותן שבע, בנוסף לשלש ושלוש האמורות מקודם, הרי סך כולן י"ג תעניות. (וכמו והן שלש עשרה. וה-ש' במקום ו' כרגיל בכמה מקומות. ע' במצוין בעירובין קה).
[אפשר שהמנין בא להשמיענו שאין מוסיפים על שלש עשרה, כדלהלן בגמרא].

'אמר רב ירמיה בר אבא אמר קרא קדשו צום קראו עזרה אספו זקנים – כעצרת, מה עצרת אסור בעשיית מלאכה אף תענית אסור בעשיית מלאכה' – ודוקא תענית ציבור אבל תשעה באב אינו אסור אלא מקום שנהגו שלא לעשות מלאכה – אין עושים. וכן לענין עשרים וארבע ברכות הנהגות בתעניות ציבור כדלהלן, אינן נאמרות בתשעה באב, וכן לענין תפילת נעילה חלוק תשעה באב משאר תעניות ציבור.

והסבר הדבר, כי תענית ציבור ענינה יום זעקה תחינה ותשובה, ואולם תשעה באב טעון אופי אחר לגמרי; של אבלות ולא של זעקה, עד כדי כך שנהגו ישראל שלא לומר בו 'תתקבל' בקדיש ולא שום פיוט סליחה, מחמת הכתוב ש'תם תפילתי' – ולכן אין נעילה נהגת בו ולא כ"ד ברכות (ולא 'אינו מלכנו'). [ושונה תפילת 'עננו' שאינה תלויה בתשובה ובכפרה אלא בצרה, וזו הלא ישנה בתשעה באב].
וכן איסור מלאכה בתעניות שייך לבדיקת עבירות הנהוגה בתעניות כמבואר בכתוב קדשו צום קראו עזרה אספו זקנים (וכמו שאמרו כאן, וערמב"ם תענית א, יז), ולכן אינו נוהג בתשעה באב שאין מתאספים בו כבשאר תעניות (עפ"י 'שעורים' לזכר אבא מרי ז"ל ח"א עמ' פט-צ).

'מכאן ואילך ריבעא דיומא קרינן בספרא ואפטרתא'. כתב הר"ן שיש לשמוע מכאן שאין קוראים בויהל משה אלא במנחה ולא בשחרית. וכן כתב רב פלטווי גאון. ותמה על נוהגים לקרות גם בבוקר (כן הוא מנהג רב עמרם גאון. וע' מחזור ויטרי רעא; טור או"ח תקסו). ואולם במגילה (ל:) כתב הר"ן לישב המנהג שקוראים 'ויחל' גם בבוקר.

והרמ"א (תקס"ב) כתב שהמנהג הוא בתעניות שאינן קבועות, שבשני וחמישי קוראים בפרשת השבוע ולא 'ויחל'. ורק בתעניות הקבועות קוראים ב'ויחל' אף בשחרית. (וקריאה זו אינה מתקנת עזרא – כדברי הפרי-מגדים ר"ס קלה, מה שאין כן הקריאה שבמנחה, למדוהו בסמוך מעזרא. ע' אגרות משה או"ח ח"ב ח).

'מכאן ואילך בעינן רחמי' – מתפללים תפילת מנחה ונעילה, ואז אומרים כ"ד ברכות בתעניות אחרונות, כדלהלן [ומכאן סמך רבנו חננאל ועוד, שאין אומרים כ"ד ברכות בשחרית אלא במנחה ובנעילה]. ואפשר שהיו מאריכים עוד בבקשת רחמים (עפ"י ר"ן).
וע' גם בשו"ת מהר"ם חלאוה (עב) שהוציא מכאן שעיקר תפילת תענית והתרתה בסוף היום.

דף יג

'במים ולא בנתר ולא בחול'. בעלמא לא מצינו חילוק באופן הכיבוס, רק כאן שמן הדין הוא אסור כשאר אבלים אלא שמפני הצורך הקילו, לכך לא התירו אלא ההכרח.
[וצריך באור לפי זה לשון 'ורחץ בצונן כל שבעה', הרי בפשוטו אין להתיר לרחוץ אלא פעם אחת, שאז כבר נשתוה לכל האבלים, והרי אף בתכפוהו אבליו לא התירו לגמרי כאמור. ואמנם ברש"י כאן הגרסא 'בתוך שבעה', אבל ברי"ף וברא"ש (במועד קטן) הגרסה כפי שלפנינו] (חדושים ובאורים).
קצה